

Wijnand van der Sanden

Gids voor de hunebedden in Drenthe en Groningen

- 4 Voorwoord
- 6 De bouwers van de hunebedden
- 10 Hunebedden
- 14 Na de Trechterbekercultuur
- 14 *Laat-Neolithicum tot aan de 19de eeuw*
- 17 *De 19de eeuw*
- 18 *De 20ste eeuw – heden*
- 20 Hunebedden op kaarten
- 22 Afwijkende visies

Catalogus van de hunebedden in Drenthe en Groningen

- 23 Inleiding

Gemeente Noordenveld

- 24 D1 Steenberg
- 25 D2 Westervelde

Gemeente Tynaarlo

- 26 D3 Midlaren-W
- 26 D4 Midlaren-O
- 28 D5 Zeijen
- 29 D6 Tynaarlo

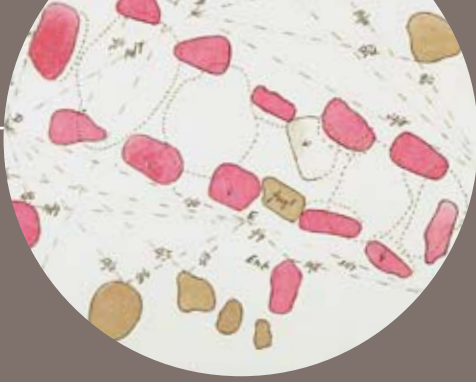
Gemeente Aa en Hunze

- 32 D7 Schipborg
- 33 D8 Anloo-N
- 34 D9 Annen
- 35 D10 Gasteren
- 36 D11 Anloo-Z
- 37 D12 Eext-Es
- 38 D13 Eext
- 39 D14 Eexterhalte

Gemeente Assen

- 42 D15 Loon

Gemeente Aa en Hunze (vervolg)

- 43 D16 Balloo
- 44 D17 Rolde-N
- 44 D18 Rolde-Z

Gemeente Borger-Odoorn

- 48 D19 Drouwen-W
- 48 D20 Drouwen-O
- 50 D21 Bronneger-W
- 50 D22 Bronneger-O
- 52 D23 Bronneger-N
- 52 D24 Bronneger-ZW
- 52 D25 Bronneger-ZO
- 54 D26 Drouwenerveld
- 56 D27 Borger
- 60 D28 Buinen-N
- 60 D29 Buinen-Z
- 62 D30 Exloo-N
- 63 D31 Exloo-Z
- 64 D32 Odoorn
- 65 D34 Valthe-W
- 66 D35 Valthe-ZW
- 68 D36 Valthe-O²
- 68 D37 Valthe-O

Gemeente Emmen

- 70 D38 Emmerveld-N
- 70 D39 Emmerveld-ZW
- 70 D40 Emmerveld-ZO
- 72 D41 Emmen-N
- 73 D42 Westenesch-N
- 74 D43 Schimmeres
- 75 D44 Westenesch
- 76 D45 Emmerdennen
- 77 D46 Angelslo-N
- 78 D47 Angelslo-Z

Gemeente Coevorden

- 79 D49 Schoonoord
- 80 D50 Noord-Sleen-N
- 80 D51 Noord-Sleen-Z

Gemeente Westerveld

- 84 D52 Diever
- 86 D53 Havelte-W
- 86 D54 Havelte-O

Gemeente Haren

- 90 G1 Noordlaren
- 92 Verklarende woordenlijst
- 94 Literatuur
- 96 Illustratieverantwoording

Hunebedden zijn onlosmakelijk met Noord-Nederland, in het bijzonder de provincie Drenthe, verbonden. Ze zijn opgetrokken uit grote stenen en horen daardoor bij de 'megalithische bouwwerken'. De term 'megalithisch', die internationaal al sinds de 19de eeuw gangbaar is, is afgeleid van de Griekse woorden *mega* en *lithos*, die respectievelijk 'groot' en 'steen' betekenen. Bouwwerken gemaakt van grote stenen dus. Die megalithische monumenten kunnen allerlei vormen aannemen. Wanneer we ons tot Europa beperken, treffen we zulke monumenten aan van Portugal tot Polen en van Zweden tot Malta. Al met al gaat het om vele duizenden exemplaren. Sommige bouwwerken steken er echter met kop en schouders bovenuit. Het beroemdst zijn Stonehenge nabij Salisbury in Wiltshire (UK) en Carnac in de Bretonse Morbihan (Fr.). Maar ook de monumenten van Avebury (Wiltshire, UK) en Newgrange (Co. Meath, Ir.) genieten grote internationale bekendheid en zijn vaak het doel van toeristische excursies. De oudste megalithische bouwwerken kennen we uit Frankrijk, waar sommige teruggaan tot vóór 4500 v.Chr. De bouwsels hebben niet allemaal dezelfde functie gehad. Bij sommige gaat het om graven, andere worden gezien als tempels en weer andere wordt een astronomische functie of een combinatie van functies toegeschreven.

In deze gids blijven we bij de hunebedden, een term die al eeuwenlang wordt gehanteerd voor de stenen grafkamers van de Trechterbekercultuur in Nederland (3400-2850 v.Chr.), een cultuur die de middelste fase van de Nieuwe Steentijd (Neolithicum) beslaat. De gids gaat over de hunebedden die nog te zien zijn op de plek waar ze ooit gebouwd zijn. Van de naar schatting 80-100 hunebedden die Nederland ooit heeft gehad zijn er nog 54 over. Daarvan liggen er nog 53 op hun oorspronkelijke locatie: 52 in Drenthe en 1 in de provincie Groningen; één Gronings

hunebed is van zijn oorspronkelijke standplaats bij Heveskesklooster overgebracht naar Muzeeaquarium Delfzijl. De hunebedden die ooit in Overijssel hebben gestaan, zijn van de aardbodem verdwenen en het hunebed bij Lage Vuursche (Utr.) is geen onbetwist exemplaar.

Ondanks het feit dat de hunebedden onze oudste monumenten zijn, is er geen actuele gids die de bezoeker beknopt informeert over alle hunebedden en de laatste wetenschappelijke gedachten daarover. Kortom, een boek dat de bezoeker snel van informatie voorziet over het hunebed waar hij zich op dat moment bevindt of dat hij wil gaan bezoeken. Zo'n 25 jaar geleden schreef Bom (1978) een tweedelig werk waarvan een deel als reisgids diende. Zijn omstreden visie op het gebruik van hunebedden maakte dat de publicatie slechts een beperkte groep aansprak. Serieuzer was het boek van Klok (1979), maar dat had, doordat het niet alle hunebedden beschreef, niet de functie van reisgids. In 1988 verscheen onder de vlag van de Werkgroep Hunebedden (zie onder) een handzaam boekje van de hand van Van Ginkel dat een selectie van de hunebedden beschreef en een deel onbesproken liet. Dat was een bewuste keuze, ingegeven door de opvatting dat de nog niet onderzochte (en daarom kwetsbare) hunebedden in de luwte moesten blijven.

Ook in de afgelopen jaren zijn publicaties verschenen waarin de hunebedden centraal staan. Zo verschenen er een overzichtswerk dat de hunebedden in hun culturele context plaatst (Van Ginkel, Jager en Van der Sanden 1999/2005), biografieën over individuele hunebedden (Van der Sanden 2007a over de twee megalithische graven nabij de kerk van Rolde en Liewes 2009 over het grote hunebed van Borger), een hunebeddenonderzoeker (Arentzen 2010) en een (Engelstalig) boek dat de geschiedenis van het hunebeddenonderzoek als thema heeft (Bakker 2010). De boeken van Van Ginkel e.a en Bakker bevatten een

catalogus van alle hunebedden maar zijn niet voor gebruik in het veld bedoeld.

Deze gids probeert in de bovengenoemde lacune te voorzien. Het is onderdeel van een groter project dat als doel heeft het publiek door middel van nieuwe panelen, een folder en digitale media te interesseren voor Nederlands oudste monumenten en hun geschiedenis. Na een korte introductie over de bouwers van de hunebedden en de blik waarmee door de eeuwen heen naar de hunebedden gekeken is, worden de stenen grafkelders één voor één gepresenteerd in de vorm van een beschrijving; deze beschrijving gaat vergezeld van nieuw vervaardigde illustraties en historische afbeeldingen. De bezoeker die zich daarna verder wil verdiepen – bijvoorbeeld in de oorsprong van de prehistorische cultuur die de hunebedden voortbracht – wordt verwezen naar de eerder genoemde publicaties.

Ten slotte moet vermeld worden dat er naast papieren boeken ook al geruime tijd een digitale wereld over de Nederlandse hunebedden bestaat. Sinds 1998 onderhoudt Assenaar J.B. Meijer een succesvolle website waarin alle hunebedden aan bod komen en ook actuele ontwikkelingen gesignaleerd worden.

Het wordt nu tijd om de hunebedden door de tijd heen te volgen. We beginnen met de bouw, meer dan 5000 jaar geleden, en eindigen in onze eigen tijd. In die lange tijd is duidelijk een verschuiving van perspectief waarneembaar, een ontwikkeling van grafmonument tot toeristische trekpleister.

De lezer zal af en toe geconfronteerd worden met een niet-alledaags begrip, aangeduid met een apart symbool (i); daarvoor is achter in het boek een verklarende woordenlijst opgenomen. Trechterbekercultuur wordt in deze gids met hoofdletter geschreven, alle andere combinaties met deze aardewerkvorm met kleine letter.

De nieuwste generatie informatiepanelen, vanaf 2012 bij de Nederlandse hunebedden te zien; ze vervangen de lage aluminium informatieschermen uit de jaren '80.

De bouwers van de hunebedden

De hunebedden zijn verbonden met de prehistorische boeren van de Trechterbeker-cultuur. Archeologen dateren deze cultuur in Nederland tussen 3400 en 2850 v.Chr. De naam 'Trechterbeker-cultuur' is bedacht door archeologen die daarvoor een van de meest karakteristieke aardewerkvormen van die cultuur als aanknopingspunt namen. Hoe de verschillende groepen die samen die 'archeologische cultuur' vormden zichzelf noemden, weten we niet en zullen we ook nooit weten. Uit de prehistorie hebben we per definitie geen geschreven bronnen. Het waren schriftloze samenlevingen, waarin kennis, ervaringen en verhalen mondeling werden doorgegeven.

De Trechterbeker-cultuur wordt onderverdeeld in een Oostgroep, een Noordgroep, een Zuid- en een Zuidoostgroep en ten slotte een Westgroep. Onze hunebedden horen tot de Westgroep en daartoe zullen we ons in het vervolg beperken. Het gebied van de Westgroep bestrijkt Noord- en Midden-Nederland en loopt in noordelijk Duitsland door tot aan de Elbe. Wij blijven in dit boek aan de Nederlandse kant van de grens.

Onze kennis van de boeren van de Trechterbeker-cultuur is beperkt omdat onze informatie vooral gebaseerd is op het onderzoek van hun graven, waarvan de hunebedden de grootste bekendheid genieten en de steenkistenⁱ en vlakgravenⁱ wat minder bekend zijn. Tot op heden hebben we in Noord-Nederland nog geen nederzettingen opgegraven. Dat heeft voor een deel te maken met het feit dat de grondsporen van hun huizen en bijgebouwen – die allemaal in hout waren opgetrokken – door de tand des tijds zijn aangetast en soms zelfs geheel zijn uitgewist. Mogelijk zijn ze op sommige plaatsen waar de bodem lemiger is, nog wel bewaard gebleven, maar dat idee moet door gravend onderzoek nog nader onderbouwd worden.

Wat weten we dan wel? Op basis van onderzoek elders kunnen we aannemen dat de trechterbekerboeren woonden in kleine gehuchten, bestaande uit drie tot vier boerderijen en dat ze runderen, varkens, schapen en geiten hielden. Op hun erven liepen honden rond, maar geen kippen of katten en ook paarden hoorden niet tot de huisdieren. Op hun akkers verbouwden ze onder meer tarwe, gerst en vlas, linzen, bonen en erwten. Hun aanvullende vitamines vonden ze aan de bosranden in de vorm van wilde appels, bramen, bessen, hazelnoten en dergelijke. Ook hebben ze gejaagd en gevestigd gezocht naar eieren, zodat hun voedselpakket redelijk gevarieerd was. In welke vorm ze het grootste deel van hun plantaardig voedsel

De Trechterbeker-cultuur dankt zijn naam aan een karakteristieke potvorm; deze vier exemplaren uit de collectie van het Drents Museum zijn afkomstig uit verschillende graven.

consumeerden – als soep, brij of brood
– onttrekt zich geheel aan onze waarneming.

Hun akkers legden ze aan in openingen
in het bos – dat vooral uit eiken en linden
bestond – en bij het maken van die openingen
gebruikten ze (vuur)stenen bijlen. Hout voor
de bouw van hun huizen of voor het haardvuur
hebben ze ongetwijfeld met hun houten, door
ossen getrokken karren naar de nederzettingen
vervoerd.

Buiten de nederzetting met haar akkers waren
natte plekken in het landschap van grote
betekenis voor hen: de beekdalen – die toen
nog begroeid waren met broekbossen – en
de grote en kleine veentjes. Daar brachten
ze offers aan hogere machten zoals stenen
bijlen, potten met voedsel en de horens van

hun grote runderen. Hoe ze zich die hogere
machten voorstelden weten we niet, want
afbeeldingen ervan hebben ze niet nagelaten.
Het is niet onredelijk om te veronderstellen
dat (belangrijke) voorouders onderdeel van
dat 'pantheon' uitmaakten. Vermoedelijk
dachten ze dat de voorouders het dagelijks
bestaan van de levenden op allerlei manieren
konden beïnvloeden en offers vormden een
middel om voor gewenste uitkomsten te
zorgen: een gezonde veestapel, een goede
oogst, gezondheid voor de mensen zelf, een
goede geboorte, zaken die voor dit soort
samenlevingen van cruciaal belang waren.

Over de taakverdeling tussen mannen
en vrouwen kunnen we slechts gissen,
maar algemeen wordt aangenomen dat de
vrouwen potten hebben gebakken en kleding

De trechterbekerboeren
deponeerden onder
meer de horens van
runderen in natte delen
van het landschap.

Depot van drie
ca. 30 cm lange
vuurstenen bijlen uit
de Kampervenen bij
Valthe.

Kunstenars-
impressie van een
offerceremonie.

Schoolplaat van 'De hunebedbouwers', in 1959 gemaakt door J.H. Isings.

vervaardigd; mannen zullen vuursteen hebben bewerkt, akkers aangelegd, gejaagd en gevist en vermoedelijk ook wel een hoofdrol in de rituelen hebben gespeeld. Graag zouden we weten hoe de trechterbekerboeren eruitzagen. Helaas zijn er weinig tot geen menselijke resten bewaard gebleven en al hadden we die gehad, dan nog hadden we geen idee van hun kleding en haardracht gehad. De bekende tekenaar Johan Isings, die in de jaren '50 een schoolplaat maakte van de hunebedbouwers, beeldde hen en hun omgeving af als tamelijk kleurloos. Vrouwen dragen lange gewaden of bloezen en rokken en om het haar gewonden doeken, mannen hebben om hun middel gewikkelde kleding die tot hun knieën reikt; soms hebben ze een ontbloot bovenlijf. De huiswanden zijn met leem besmeerd en hebben een lichte kleur.

Onlangs werd een opvolger vervaardigd van deze al meer dan vijf decennia oude plaat. De

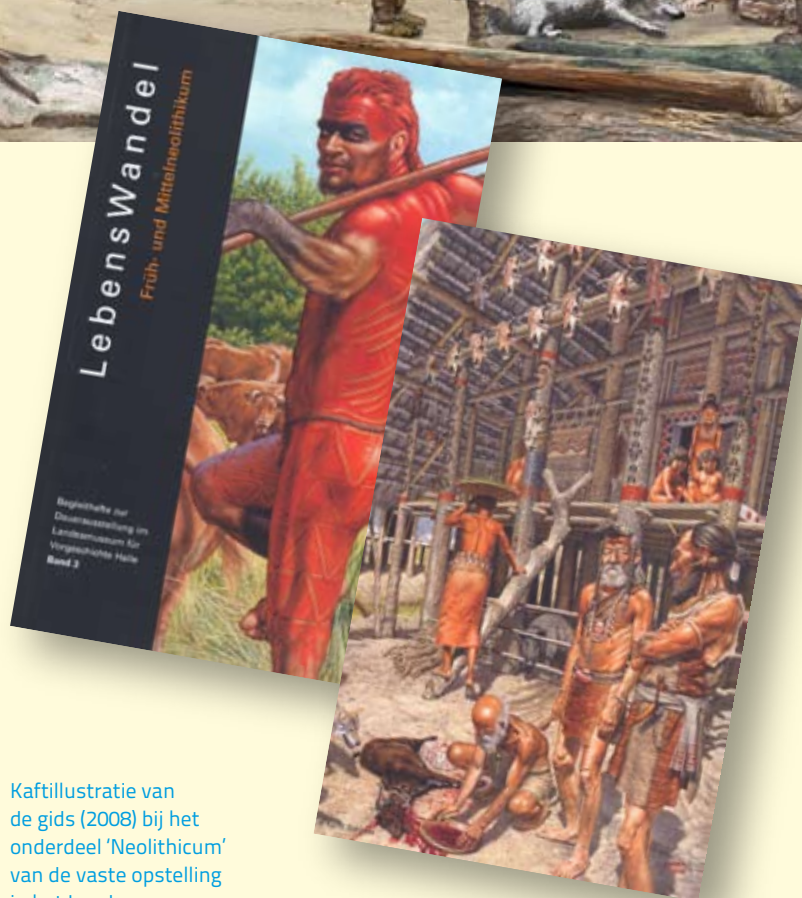
reconstructie doet sterk denken aan de tekening van zijn voorganger. Beide tekeningen zijn winterscènes. Nieuw zijn de opslagschuurtjes (spiekers) en de kar met houten schijfwielen. De personages zien er ook wat minder 'klassiek' uit. Daar staan reconstructietekeningen tegenover zoals die bijvoorbeeld in opdracht van het Landesmuseum in Halle (Sachsen-Anhalt, Duitsland) vervaardigd zijn en die uitgaan van een veel kleuriger verleden. De huizen zijn beschilderd met motieven die we ook op aardewerk tegenkomen en versierd met beschilderde dierenschedels. De mensen die in de reconstructie voorkomen zijn voorzien van ingewikkelde haartooien, veel sieraden, niet alleen om hun hals en armen maar ook in hun oren. Hier spreekt duidelijk de invloed van de etnografie. Eén ding moeten we daarbij echter nooit vergeten: reconstructies zijn tijdgebonden en zeggen meer over ons dan over het verleden. Dat de wereld in het verleden veel kleuriger

Een gemoderniseerde versie van Isings' schoolplaat, in 2009 getekend door J. Nijman.

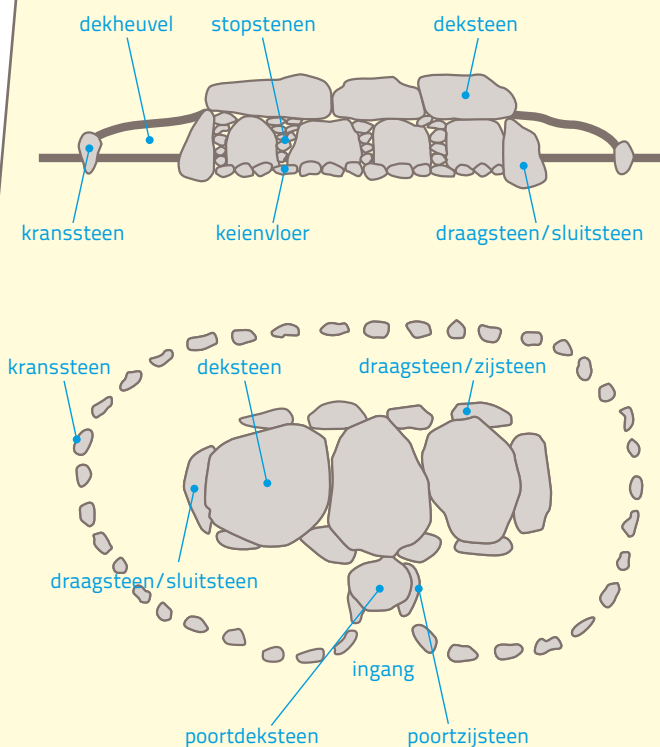
en bonter was dan we altijd hebben gedacht, blijkt ook wel uit het onderzoek van de witte marmeren beelden uit de klassieke oudheid: die blijken niet maagdelijk wit te zijn geweest zoals mediterrane archeologen lang hebben aangenomen, maar zeer bont beschilderd. Er is zeker reden om aan te nemen dat in ons eigen verleden kleur van betekenis was en voor de Nederlandse Trechterbekercultuur lijkt dat de kleur rood te zijn. Zo is er de rode oker waarmee grote, zeer fraai bewerkte vuurstenen bijlen werden ingesmeerd; deze bijlen speelden een rol in rituele handelingen. Verder is er de rode Helgoland-vuursteen (zie bij D28-29) en lijkt er voor de bouw van D6 speciaal gezocht naar roze granieten. Toekomstig onderzoek zal hopelijk meer aanwijzingen opleveren voor deze veronderstelde speciale betekenis.

Kaftillustratie van de gids (2008) bij het onderdeel 'Neolithicum' van de vaste opstelling in het Landesmuseum für Vorgeschichte in Halle, Sachsen-Anhalt.

Hunebedden

Hierboven is de taakverdeling tussen mannen en vrouwen al ter sprake gebracht. Het is geen al te boude bewering te stellen dat de mannen van de Trechterbekercultuur de hunebedden gebouwd hebben. Het zijn de mannen geweest die de grote stenen die overal nog in het landschap lagen, naar een afgesproken punt getransporteerd hebben en er daar een grafkelder van gebouwd hebben. Die stenen lagen er al lang, sinds de voorlaatste ijstijd, die als Saale-ijstijd of Saalien bekend staat. Zo'n 150.000 jaar geleden zijn de stenen vanuit het noorden met het landijs hiernaartoe geduwd in een massa zand en leem die door geologen met de term 'keileem' wordt aangeduid. De stenen die zich daarin bevinden worden 'zwerfstenen' genoemd.

Schema van een hunebed met de benamingen van de verschillende onderdelen.

Hoe de boeren van de Trechterbekercultuur de hunebedden bouwden weten we niet precies, daar bestaan verschillende theorieën over (zie bij D47). Wel weten we dat als de grote stenen eenmaal op hun plaats stonden en lagen, de gaten daartussen met stopstenen werden opgevuld en de kamervloer bedekt werd met kleinere stenen. Het steenskelet werd uiteindelijk – in ieder geval voor het grootste deel – aan het oog onttrokken door een aarden dekheuvel.

Het ene hunebed was langer dan het andere, dat wil zeggen bestaat uit meer trilithonsⁱ of 'jukken' (een combinatie van twee draagstenen met een daarop liggende deksteen). Het hunebed van Borger (D27) is het grootste van allemaal, met negen dekstenen en een lengte van ruim 22,5 m; een van de hunebedden van Bronneger (D22) is het kleinste met 4,5 m lengte en slechts twee dekstenen. De hunebedden werden vaak oost-west georiënteerd, met hun ingang (portaal) aan de zuidkant. Sommige, zeker niet alle, grafkelders hadden een kran van stenen die de heuvelvoet markeerde. Het bekendste voorbeeld daarvan is het hunebed van Loon. De kran sloot aan op de portaalstenen.

De complexiteit van het bouwen van een hunebed wordt nogal eens overdreven. Hierboven is al geschetst dat de hoofdvorm uniform is, en dat vooral het aantal jukken kan verschillen. Door samenwerking tussen een reeks naburige gehuchten konden de weinig complexe bouwsels in relatief korte tijd worden opgetrokken, op voorwaarde dat er voldoende mensen waren om de stenen op efficiënte wijze te verplaatsen met behulp van boomstammetjes, hefbomen, trekdieren en eventueel sleden. Daar waren geen rondreizende gespecialiseerde architecten voor nodig, die 'op bestelling' leiding kwamen geven aan de bouw, zoals wel is gesuggereerd. De samenleving van de Trechterbekercultuur zat zo niet in elkaar. Burenhulp bij het bouwen

Het verplaatsen van grote stenen op het Indonesische eiland Soemba in de jaren '60 van de 20ste eeuw.

zal vooral georganiseerd zijn geweest in de vorm van feesten, waarbij het nuttige met het aangename werd gecombineerd. De bouw en het feest bevorderden en bestendigden de sociale banden.

Bij opgravingen in de grafkelders zijn vooral aardewerkscherven aan het licht gekomen, maar ook vuurstenen pijlpunten, bijlen en kralen van barnsteen. Soms gaat het om de scherven van vele honderden potten, waarvan de vormen door archeologen aangeduid worden als 'bekers', 'emmers', 'terrines' en 'amforen'. Deze voorwerpen worden beschouwd als bijgaven voor de doden, voorwerpen die de overledenen in het 'dodenrijk' nodig hadden. Hiermee komen we natuurlijk direct in een lastige discussie terecht, want hoe het dodenbestel functioneerde weten we niet. Door de kalkarme bodem zijn er namelijk geen (onverbrande) menselijke resten bewaard gebleven. Werden er complete lichamen in het hunebed gelegd of werden de lichamen elders ontvleesd en kwamen er bijvoorbeeld alleen schedels en lange beenderen in de grafkelder terecht, zoals vondsten in Denemarken lijken aan te tonen? In dat laatste geval waren de hunebedden knekelhuizen.

Nederlandse archeologen onderscheiden binnen de periode van de Trechterbeker-

cultuur, die bijna zes eeuwen heeft beslaan, zeven horizonten.¹ Tijdens de laatste fasen, de horizonten¹ 6 en 7, werden de doden verbrand en hun gecremeerde resten bijgezet in hunebedden, steenkisten¹ en vlakgraven.¹ Uit berekeningen is gebleken dat zeker niet alle doden in een hunebed beland zullen zijn. Wat er met de anderen gebeurt is, weten de archeologen niet. Als die niet in simpele vlakgraven¹ zijn beland, werden deze personen misschien wel op een speciale plek aan de elementen overgelaten of gevoerd aan bijzondere dieren. Onze westerse verbeelding schiet te kort bij de mogelijke vorm die dit ritueel gehad zou kunnen hebben. Illustratief in dit verband is de Tibetaanse luchtbegrafenis, waarbij het lichaam door een lijksnijder in stukken wordt gesneden en gehakt, waarbij de resten met boter en geroosterde gerst worden vermengd en in balletjesvorm aan (als heilig beschouwde) gieren worden aangeboden.

Hoe graag zouden we weten hoe een bijzetting in een hunebed in zijn werk ging! Op een andere plaats (Van der Sanden 2007b) heb ik het volgende beeld opgeroepen: 'Mannen in kleding vervaardigd uit gelooiden van runderen en herten dragen de schedels en lange beenderen van twee overledenen naar de ingang van de grafkamer. De houten deur die de grafkamer scheidt van de buitenwereld,

is even weggehaald. De doden hebben maanden op een platform bij de beek gelegen en zijn ontvleesd door vogels en aaseters. De nabestaanden hebben de belangrijkste delen van de skeletten verzameld en brengen die nu, tijdens een feestelijke bijeenkomst waarvoor ook verwanten uit naburige nederzettingen zijn uitgenodigd, naar het 'stenen huis van de voorouders'. Er wordt gegeten, gedronken en in een roes gedanst. Alle aanwezigen, de kinderen niet uitgezonderd, raken de schedels nog eenmaal aan voordat ze met de botten van armen en benen naar binnen worden gedragen. Na de menselijke resten volgen enkele bezittingen van de doden: kralen van barnsteen, een vuursteen bijl, wat pijlen met vuurstenen 'spitsen' met brede snede en enkele versierde potten gevuld met eten en drinken. De deur wordt weer op zijn plaats gezet en met kleinere stenen afgeschermd. Dan worden er enkele schalen met voedsel en drank geofferd; na afloop van de ceremonie worden de potten in een kuil naast de ingang aan de voet van het hunebed begraven. De aanwezigen vertrekken pas als de maan goed zichtbaar is. Ze weten dat het geen definitief afscheid is. Nu de doden voorouders geworden zijn, zijn ze in staat om het leven van de nabestaanden in positieve, maar in principe ook in negatieve zin te beïnvloeden. De ceremonie is uitgevoerd zoals het al sinds onheuglijke tijden voorgeschreven is, in de hoop dat de voorouders hun macht uitsluitend voor het welzijn van de stamleden zullen aanwenden. Zo zou het gegaan kunnen zijn. Misschien'.

Het is goed te beseffen hoe weinig we eigenlijk van de Trechterbekercultuur in Noord-Nederland weten. Als we dat in percentages zouden moeten uitdrukken, is dat vermoedelijk niet meer dan 1%. En die 1% heeft dan vooral betrekking op hun aardewerk en de uiterlijke vorm van de stenen grafkamers, een deel van de gewassen die ze verbouwd hebben, de dieren die ze hielden en een enkel ritueel gebruik. Van andere belangrijke zaken weten

we niets. Dat we hun huizen niet kennen, is al ter sprake gebracht, net als onze meer dan gebrekkige kennis van hun begrafenisrituelen en de diversiteit en veranderingen daarin, maar ook hebben we geen flauw idee van hoever hun huwelijkspartners kwamen, of het gebruikelijk was dat de vrouw in de nederzetting van de man ging wonen (of juist andersom), wie er een bruidsschat moest meenemen (en waaruit die bestond), welke taboes ze hadden, hoe de ruilcontacten (vuursteen, barnsteen, koper) georganiseerd waren, hoe ze zich de bovennatuurlijke machten voorstelden, hoe ze het ontstaan van de wereld en de mensheid verklaarden, hoe belangrijk zon en maan waren in hun landbouwcyclus, hoe frequent ze gewapende conflicten hadden en met wie, en hoe die gevechten georganiseerd waren. Dat er zulke conflicten waren, leidt geen twijfel en dat daarbij meedogenloos geopereerd werd, leren opgravingen als die bij Eulau, in de Duitse deelstaat Sachsen-Anhalt, waar graven zijn blootgelegd van mensen uit de tijd direct na de Trechterbekercultuur en waarin ook jonge kinderen lagen die door geweld om het leven gebracht zijn. En zo kunnen we nog wel even doorgaan met vragen stellen. Het maakt in ieder geval duidelijk dat archeologen het moeten doen met weinig.

Trechterbekeraardewerk wordt gekenmerkt door zogeheten 'diepsteekversiering'.

Na de Trechterbekercultuur

Laat-Neolithicum tot aan de 19de eeuw

De Trechterbekercultuur duurde van 3400-2850 v.Chr. Gedurende die hele periode begroef men doden in de hunebedden, maar de bouw van de stenen grafkelders was al eerder opgehouden, ergens in horizont⁴ 4 (3200-3050 v.Chr.). De periode 3400-2850 v.Chr. was de tijd dat de hunebedden het meeste respect genoten, want ze functioneerden bij rituelen uitgevoerd door mensen die een diepe verwantschap voelden met de stenen graven. Wat gebeurde er daarna met de hunebedden, hoe werden ze bekeken en behandeld? Want de hunebedden bleven deel uitmaken van het landschap, ze waren zichtbaar en de nazaten van de trechterbekerboeren vormden zich gedachten over de ouderdom en betekenis van die indrukwekkende bouwsels.

In de jongste fase van de Nieuwe Steentijd (het Laat-Neolithicum), de Bronstijd en IJzertijd – dat wil zeggen in de ca. 3000 jaar tussen het eind van de Trechterbekercultuur en het begin van de jaartelling – werden de hunebedden

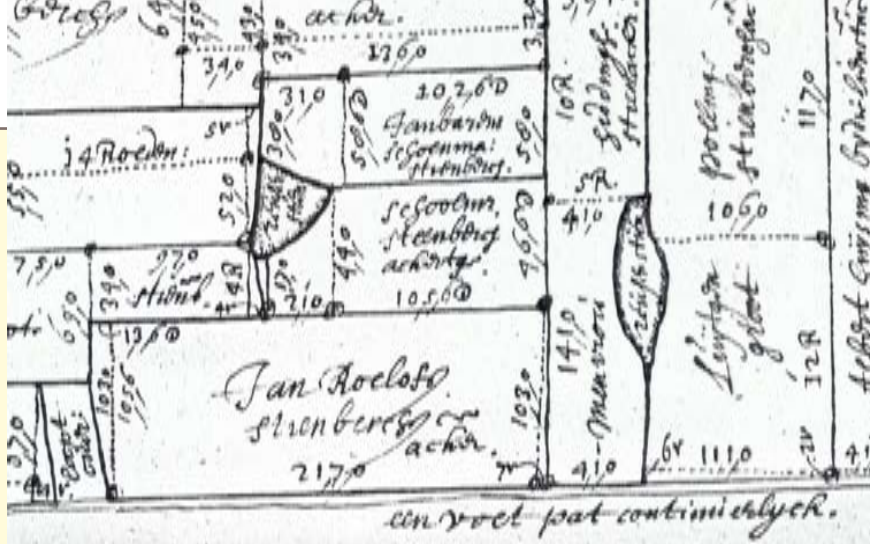
incidenteel bezocht en betreden, want we vinden er aardewerk en zelfs bijzettingen uit die perioden. Waarom sommige doden in die eeuwenoude monumenten werden ondergebracht, ontgaat ons, maar het getuigt van betrokkenheid. Overigens past hier een kanttekening bij. Hunebed G5, het naar een museum overgebrachte hunebed van Heveskesklooster, was al deels vernield en leeggehaald in het Laat-Neolithicum (2850-2000 v.Chr.) of de Vroege Bronstijd (2000-1600 v.Chr.); dat wekt niet de indruk van eerbied voor de voorvaders. En ook de steenkist⁴ van Diever (zie bij D52) werd in dezelfde periode door de aanleg van een nieuwe steenkist deels vernield. Wellicht waren het zeer uitzonderlijke personen die in de millennia na de trechterbekerperiode in de grafkelders werden bijgezet, en dat uitzonderlijke was misschien niet altijd in positieve zin.

In de Vroege Middeleeuwen, als het christendom zijn intrede doet, wordt er opgeroepen om deze heidense bouwsels te vernietigen. Het is heel goed mogelijk dat sommige hunebedden gesloopt werden om gebruikt te worden bij de bouw van kerken. Het zal duidelijk zijn dat dat niet systematisch gebeurd is, want er zijn talrijke hunebedden over, niet alleen in Nederland, maar ook daarbuiten. In Rolde liggen er zelfs twee vlak bij de kerk. De kerk van Rolde was overigens de kerk waar dominee Johan Picardt preekte, die later een boek liet verschijnen (1660) waarin hij stelde dat reuzen verantwoordelijk waren voor de bouw van de hunebedden. Vanzelfsprekend konden gewone mensen niet zulke grote stenen verplaatsen. En omdat er reuzen in de bijbel voorkomen ... Picardt duidde de stenen bouwsels overigens aan met de term 'Steen-Hoopen' en hij zag ze als plaatsen waar mensenetende reuzen begraven waren. Op de grondschattingskaart⁴ van Rolde stonden de beide hunebedden aangeduid als 'Reuzenstien', oftewel reuzenstenen. Dezelfde hunebedden werden in een tekst uit 1547 en op latere

Hunebed G5 zoals het staat opgesteld in Muzeaarium in Delfzijl.

Detail van de grondschattingskaart van Rolde waarop de hunebedden D17 en D18 als 'Reuzenstien' zijn aangegeven.

kaarten ook wel aangeduid als 'Duvelskut(te)'. Dit betekent dat de grafkelders in de 16de en 17de eeuw een negatief imago hadden en in verband gebracht werden met de duivel en reuzen, met andere woorden: onmenschen. Dat zal vermoedelijk in de eeuwen daarvoor niet veel anders geweest zijn.

Lange tijd hebben we gedacht dat de naam hunebed voor de stenen grafkelders voor het eerst gebruikt werd door de Groningse dichteres Titia Brongersma in het jaar 1685. Dat blijkt niet te kloppen. Er is al een oudere vermelding, namelijk uit het midden van de 17de eeuw. Daar wordt het grafmonument van Diever als 't hunnebet aangeduid. Het woord

'Hunne' heeft overigens niets met de historisch bekende Hunnen te maken maar met 'huyn', het middeleeuwse woord voor reus. Uit dezelfde tijd stamt de naam 'Bruyn stien' voor het langgraf van Emmen (zie onder bij D43).

Met Titia Brongersma, die een dag lang in het hunebed van Borger liet graven, begint het serieuze onderzoek van de hunebedden. De Groningse dichter en oudheidkundige Ludolph Smids correspondeerde over Titia's bevindingen met de eveneens in oudheidkunde geïnteresseerde Duitser Christian Schlegel. Hij stuurde zelfs scherven en (verbrand) botmateriaal naar hem op. Dat leidde er toe dat

Mogelijk zijn voor de bouw van de kerk van Odoorn stenen van hunebedden gebruikt.

Dominee J. Picardt, de vader van de Drentse geschiedschrijving, geloofde dat de hunebedden gebouwd waren door en voor (mensenetende) reuzen.

Detail uit de 'Caerte vande Diever Leggeler en Hoogersmielde Venen, in Drente' van P. Serwouters uit ca. 1637, waarop de oudste vermelding van het woord hunebed voorkomt.

Pentekening van C. van Noorde uit 1756 van het onderzoek in D13; mogelijk staat Van Lier tussen de afgebeelde personen. Inzet: portret van J. van Lier.

de botresten al snel als afkomstig van gewone mensen werden gezien. In het begin van de 18de eeuw waren de reuzen dan ook van het toneel verdwenen.

Na Titia's eendaagse graverij volgt een kort onderzoekje door twee notabelen in een van de Rolder hunebedden (1706). De regionale elite raakte geïnteresseerd in het Drentse verleden. Niemand minder dan Johannes van Lier, belastingontvanger van Drenthe, onderzocht het hunebed van Eext dat rond 1735 ontdekt was (Van Lier 1760). Van Lier liet het monument weer keurig restaureren. Omdat in deze tijd veel hunebedden bedreigd werden met sloop – men spleet de stenen en verkocht de handzame brokken om dienst te doen als versterking van de dijken – vaardigden

Gedeputeerde Staten van Drenthe in 1734 een resolutie uit die het verbod om hunebedden te vernielen. Er stond 100 gulden boete op. Hoeveel hunebedden gesloopt zijn, en wanneer, weten we niet precies (in Drenthe en Groningen kennen we in ieder geval 27 plaatsen waar ooit een hunebed of steenkist⁴ gestaan heeft). Zonder die resolutie hadden we er ongetwijfeld minder gehad dan de 53 die we nu nog op hun oorspronkelijke locatie kunnen bezoeken.

ROMEINSE GRAFKELDER,
Gelegen in't Landschap Drent, tusfen Eeks en Rolde, Ondekt in't Jaar 1736.

C. v. Noorde, 1756